

Aan het College van Burgemeester en Wethouders
van de Gemeente Amsterdam
t.a.v. mevr. drs. F. Halsema
Amstel 1
1011 PN AMSTERDAM

Amsterdam, 8 mei 2019
Onze referentie: FvV \ MvK

X	Gemeente
X	Amsterdam
X	
IV-Bedrijfsvoering	
Datum	4 MEI 2019
Zaak	ID 19-8696
Stuk	JM 19-8645
Beh. Ambt.	Westhof,

Geachte mevrouw Halsema, *beste Femke*

In aansluiting op de afspraken die wij maakten tijdens ons overleg van 5 april jl. stuur ik U bij deze een voorstel voor een pilotonderzoek over de rol van het gemeentelijk apparaat in de oorlogsjaren, in het bijzonder in verband met repressie, ontrecting en vervolging. De termijn die voor deze voorbereidende fase is voorzien, bedraagt zes maanden, die zullen worden benut voor een inventarisatie van de archieven en andere bronnen. Deze inventarisatie zal uitmonden in een beredeneerd voorstel over de aard en de omvang van een omvattend onderzoek.

Wij zijn blij dat de Gemeente deze stap heeft gezet: het is een belangrijk terrein van onderzoek, dat tot op heden nog nauwelijks is betreden. Waartoe zulk onderzoek kan leiden, heeft Herman van Goethem, historicus en rector magnificus van de Universiteit Antwerpen, vorige maand nog eens laten zien in zijn alom geprezen studie *1942. Het Jaar van de Stilte*, dat voor een belangrijk deel is gewijd aan de rol van het stadsbestuur. Precies om dat belang te onderstrepen, willen we als instituut ook zelf investeren in dit vooronderzoek.

Wij zien met veel belangstelling uit naar uw reactie,

5.1.2.e

Frank van Vree

cc. dhr. R. Venderbosch

Voorstel voor pilotonderzoek naar bestuurlijk Amsterdam 1930-1950

Duur: zes maanden

Inleiding

Op initiatief van de burgemeester van Amsterdam heeft een gesprek plaats gevonden tussen haar en het NIOD (directeur Frank van Vree, hoofd onderzoek ^{5.1.2.e} en senior onderzoeker ^{5.1.2.e} ^{5.1.2.e}) op 5 april jl.. Onderwerp van gesprek was een mogelijk onderzoek naar het ambtelijk functioneren van de gemeente Amsterdam tijdens de bezetting. Dat aan een dergelijk onderzoek behoefte is, blijkt onder meer uit de recente discussies over de betrokkenheid van het Gemeentelijke Vervoerbedrijf (GVB) bij de deportatie van Joden uit Amsterdam. Daarnaast hebben er inventariserende gesprekken plaatsgevonden op initiatief van de wethouder van de dienst Werk, Participatie en Inkomen over mogelijkheden voor onderzoek naar de betrokkenheid van de Sociale Dienst bij wegzending van Joodse arbeiders naar werkkampen. Hierbij is de wens uitgesproken om de rol van de Sociale Dienst in de volle breedte te onderzoeken, dus ook waar het gaat om uitzending van arbeiders naar Duitsland in het kader van de Arbeidsinzet.

De burgemeester is overtuigd van de wenselijkheid van een integraal onderzoek naar het functioneren van ambtelijk Amsterdam. Dit zal de burgers en de gemeente een zo groot mogelijke transparantie moeten verschaffen over de rol van het gemeentelijk apparaat in de oorlogsjaren, in het bijzonder in verband met repressie, ontrechting en vervolging. Ook de naoorlogse omgang met deze problematiek verdient de aandacht. Tijdens de bijeenkomst op 5 april is afgesproken dat het NIOD een voorstel zal doen voor een pilotonderzoek van beperkte duur (zes maanden). Deze voorbereidende fase wordt benut voor een inventarisatie van de archieven en andere bronnen. De inventarisatie zal uitmonden in een beredeneerd voorstel over de aard en de omvang van het beoogde onderzoek. Daarbij zullen naar alle waarschijnlijkheid verschillende scenario's worden uitgewerkt. Hieronder volgt een eerste oriëntatie op de onderwerpen die tot nu toe in de geschiedenis van Amsterdam onderbelicht zijn.

Een eerste oriëntatie op onderwerpen

1. Bestuurlijk Amsterdam

De geschiedenis van het bestuurlijk- en ambtelijk apparaat van de gemeentelijke Amsterdam is tot dusverre fragmentarisch en onvolledig beschreven. Het NIOD gaat ervan uit dat het voor een goed begrip van de werkzaamheid van de diverse gemeentelijke instanties nodig is een integraal beeld van het functioneren van het bestuursapparaat te reconstrueren. Het zal duidelijk zijn dat door oorlog en bezetting de taken van de diverse overheidsinstanties ingrijpend veranderden, juist ook op gemeentelijk niveau. De oorlogstoestand vergde op tal van gebieden noodmaatregelen, onder meer ten aanzien van rampbestrijding, openbare veiligheid, werkverschaffing, voedselvoorziening en distributie van eerste levensbehoeften. Als gevolg van de repressieve politiek van de bezetter raakten taken en functies zwaar gepolitiseerd (politie, bevolkingsboekhouding, huisvesting, sociale zorg, openbaar vervoer,

onderwijs). Terwijl enerzijds een grote behoefte bestond om het dagelijks leven zo normaal mogelijk voort te laten gaan, werden anderzijds de verschillende diensttakken inzet van een zich steeds harder toespitsende strijd tussen collaboratie en verzet.

De rol van de verschillende diensten kan alleen zinvol worden bestudeerd als ook de vraag naar verantwoordelijkheden wordt gesteld. Door de bezetting verloor het bestuur de facto de rol van beschermer van het maatschappelijk leven en van de individuele burger; in plaats daarvan werd het door de bezetter steeds meer ingezet als een dwangorganisatie, die ging beschikken over levensbeslissingen van de burgers.

Binnen het apparaat veranderde de bezetting ook de verhouding tussen de bestuurders en ambtelijke leiding ingrijpend. De feitelijke invoering van het leidersbeginsel na de onderdrukking van de Februaristaking van 1941 maakte een einde aan het collegiaal bestuur in de gemeente. De nieuwbenoemde burgemeester werd naar de bezetter toe persoonlijk aansprakelijk voor de gang van zaken in de gemeente en de wethouders kregen feitelijk de status van hoofdambtenaar toegemeten. De politieke partijen die normaliter de bestuurlijke legitimatie van burgemeesters en wethouders onderbouwden, werden tot non-activiteit veroordeeld, behalve dan de Duitsgezinde NSB. Dit alles veranderde het bestuurlijk krachtenveld ingrijpend. Voor een goed begrip van het gemeentelijk beleid in zijn totaliteit is het belangrijk te weten in hoeverre de politisering van het bestuur en het gebruik van bepaalde diensttakken ten behoeve van de bezetter desintegrerend op het bestuur uitwerkte, of dat er toch ook naar werd gestreefd een zekere samenhang te bewaren, met alle mogelijke touwtrekken van dien.

2. De burgemeesters en wethouders

Een centrale onderzoeksvraag is welke functionarissen verantwoordelijkheid konden en wilden nemen voor het van bovenaf opgelegde beleid. Daarbij gaat het zowel om de vormverandering van de organisatie als om de vraag naar de individuele omgang van de bestuurders met hun nieuwe en ingrijpend andere verantwoordelijkheden. Daarom is het zinvol het biografisch perspectief een belangrijke plaats in de beschouwing te geven.

Hierbij kan om te beginnen worden voortgebouwd op de studie van Harm Kaal over het burgemeesterschap van ^{5.1.2,e} die na de Februaristaking van 1941 door de bezetter werd ontslagen, en enkele korte biografische artikelen over zijn opvolger Voûte en de eerste naoorlogse burgemeester ^{5.1.2,e}. Veel minder is er bekend over de wethouders en hoofdambtenaren tijdens de bezetting, terwijl wel wordt aangenomen dat bij voorbeeld wethouder ^{5.1.2,e} een belangrijke stabiliserende factor in het bestuur is geweest. Hoe deze functionarissen individueel en eventueel in onderlinge samenspraak met de bestuurlijke dilemma's van hun dagen zijn omgegaan is niet systematisch onderzocht. Wij stellen voor te onderzoeken welke mogelijkheden er zijn om de biografische invalshoek verder uit te diepen, bij voorbeeld door de drie achtereenvolgende burgemeesters en hun tijd (voor, tijdens en kort na de bezetting) in samenhang te bestuderen, zo mogelijk aan te vullen met de vraag naar het functioneren van de meest relevante wethouders en hoofdambtenaren.

3. Vervoeging en de rol van de gemeentelijke diensten

De algemene vraag naar het functioneren van het ambtelijk apparaat leidt tot onderzoek naar de continuïteit en discontinuïteit van het beleid en het functioneren van het bestuur in een tijd dat de vertrouwde verbondenheid met de stad en haar inwoners een heel andere invulling krijgt. Enerzijds wordt de behoefte aan de beschermende rol van de lokale overheid op tal van terreinen steeds sterker gevoeld, anderzijds krijgt het bestuur ook kwaadaardige trekken. Deze dubbelzinnigheid komt sterk naar voren in het onderzoek naar de Amsterdamse politie door Guus Meershoek. De politisering in het eerste oorlogsjaar is object van de studie van Jos Scheren en Friso Roest onder de titel 'De Oorlog in de Stad'. Verder zijn ontrechting en rechtsherstel, in het bijzonder met betrekking tot erfpacht, onderzocht door ^{5.1.2.e} en ^{5.1.2.e}. De geschiedenis van de Jodenvervolging in Amsterdam komt naar voren in diverse studies, onder meer in de grote meerdelige algemene geschiedenis van Amsterdam. Ook zijn er deelstudies, zoals die van Dienne Hondius over de segregatie van het onderwijs en egodocumenten, zoals het werk van Philo Bregstein en Ab Caransa. En deze opsomming is bepaald niet uitputtend. Opnieuw is het van belang om een integraal beeld te ontwikkelen, uitgaande van de dynamische en steeds gecompliceerder relatie tussen lokale overheid en de stedelijke samenleving.

4. Wederopbouw

De periode direct na de bezetting moet in samenhang van het voorgaande worden bestudeerd. Het is een periode waarin het gemeentelijke apparaat moet worden gezuiverd om zich te ontdoen van zijn 'kwaadaardigheid' (zie onder 3.) en het gemeentebestuur het vertrouwen van de Amsterdamse bevolking terug moet winnen. Dit alles tegen de achtergrond van schaarste en sociale ontreddeering. Niet alleen aan voeding, maar ook aan woningen en financiële middelen. In aanvulling op de bestaande studies naar terugkeer en opvang van oorlogsslachtoffers in de stad Amsterdam, liggen hier belangrijke vraagstukken over het naoorlogse huisvestingsbeleid die direct raken aan de oorlog (aanhangers van het nationaalsocialisme moeten ruimte maken kampslachtoffers etc.) Deze interne dynamiek waarbij ambtenaren prioriteiten stellen over wie en geen rechten kan laten gelden op hulp van de gemeente raakt aan de fundamentele kwestie van de zorgplicht van gemeente jegens haar burgers. Dit onderdeel hangt ook nauw samen met het thema van ontrechting en rechtsherstel, waarnaar in opdracht van de gemeente Amsterdam al het nodige onderzoek is verricht.

Samenvattend

Bovengenoemde onderwerpen zijn niet in beton gegoten, maar nadrukkelijk bedoeld als eerste ankerpunten, op basis waarvan de bronnen verder worden geïnventariseerd. Op grond van de uitkomsten van deze pilot, zal vervolgens een beredeneerd voorstel worden geschreven dat moet leiden tot een breed onderzoek naar bestuurlijk Amsterdam in de periode 1930-1950.

Begroting

Pilotonderzoek Gemeente Amsterdam inclusief overhead				
Duur: 6 maanden				
<i>Personeel</i>	<i>fte</i>	<i>Maandlasten</i>	<i>Maanden</i>	<i>Totaalbedragen</i>
Schaal 10-0	1	4.063,50	6	24.381
Totaal personeel				24.381
Overhead	1	2.108,19	6	12.649
Totaal personeel inclusief overhead				37.030
Materiele kosten				5.000
Totaal materiele kosten				5.000
Totale kosten				42.030
Eigen bijdrage op het project				
<i>Personeel</i>	<i>fte</i>	<i>Maandlasten</i>	<i>Maanden</i>	<i>Totaalbedragen</i>
5.1.2.e	0,15	8.609,00	6	7.748
Totaal personeel				7.748
Overhead	0,15	2.108,19	6	1.897
Totaal personeel inclusief overhead				9.645
Materiele kosten				
Totaal materiele kosten				
Totale EB project				9.645
Totale projectbegroting				
Totale kosten Gemeente Amsterdam				42.030
Totale kosten Eigen Bijdrage				9.645
Totale kosten Pilotonderzoek				51676